

העיקר הראשון של הרמב"ם

לא מעט סידורי-תפילה שונים מצויים בבתיכם. אין לי משהו חכם להוסיף למנהגים הקלאסיים המאפיינים אותם. אך מבקש אני שתלוו אותי ונקרא ביחד קטע שאנו – אשכנזים בעלי סידורים ישנים – אמורים היינו לומר אחרי סיום תפילת שחרית. כוונתי לראשון של 'שלושה עשר העיקרים' שכמו השאר, הוא קוצר ועובד עבורנו. וכך קוראים אנו שם: "אני מאמין באמונה שלמה שהבורא יתברך שמו, הוא בורא ומנהיג לכל הברואים והוא לבדו עשה ועושה ויעשה לכל המעשים". הקטע נתון כולו בידינו. החלק הראשון שלו, המדבר על כך שהעולם נברא בידי הקב"ה, פחות או יותר מובן לי. אך, אינני מבין כלל את החלק השני. מה פשרה של קביעה זו שהמעשים נעשים כולם ע"י הקב"ה? אני מבקש מכל קוראי להפסיק לכמה רגעים את הקריאה הלאה, ולנסות לנסח את משמעותם של דברים אלו שלא הבנתם.

אני מתאר לי שרובכם כבר הגבתם בצורה חכמה. וכך חשבתם: לפנינו תרגום-קיצור-עיבוד, בואו ונקרא את המקור. המקור הינו טקסט קלאסי, המצוי בפירוש המשניות של הרמב"ם במסכת סנהדרין פרק י'. וכך כתוב שם: "היסוד הראשון, להאמין מציאות הבורא יתברך. והוא שיש שם נמצא, שלם בכל דרכי המציאות, הוא עילת המציאות. הנמצאים כולם, בו קיום מציאותם וממנו קיומם. ואל יעלה על הלב העדר מציאותו, כי בהעדר מציאותו נתבטל מציאות כל הנמצאים, ולא נשאר נמצא שיתקיים מציאותו, וזה היסוד הראשון מורה עליו הדיבור: אנכי ה' א-להיך". הבה וננסה "לצייר" את היסוד הזה תוך שננסה להפעיל את דמיוננו. נתאר לנו שאנו דמויות המככבות בסרט מופלא. רק דמויות, עד שפתאום עדים למעין צינור מוזר המביא משהו מהמרחקים. הוא מביא מאי-שם את המחצב המופלא ביותר, את המציאות!!! אנחנו 'נמצאים'. זה אותו 'מחצב' – שלהבדיל – ממנו 'נברא' העולם. מהיכן מגיע המחצב הזה? ממקור נעלם, יש המכנים אותו הא-להים ויש הקוראים לו 'אינסוף'. אכן יכולים אנו לקבוע שישנם שני עולמות, באחד מהם אני חי ופועל, השני הוא מעבר לי, והוא המקור הנעלם להרבה ממה שמתרחש בעולם.

ועתה נשוב אל הסידור. מי שקורא את ניסוח העיקר הראשון כפי שמופיע בסידור: "הוא לבדו עשה ועושה ויעשה לכל המעשים"? לא! כאן עלול הקורא לטעות. יש מעשים שיורדים לעולמנו, אך יש מעשים אינספור שהם מעשי אדם. עולמנו הוא קופרודוקציה בין הקב"ה לבין בני האדם. הקב"ה ברא עבורנו עולם ובו "הוא לבדו עשה ועושה ויעשה לכל המעשים". אם תרצו, תרגמו כך: ברא לנו אינספור אפשרויות של מעשים, אך הבחירה מה לממש נשארת בידי האדם. מחקו את ה'כל', ואת 'לבדו'. אחרת אמונה זו עלולה להפוך קטסטרופה. ומעתה, בני האדם חייבים לעשות הרבה, הרבה מאוד. כי חובת האדם היא לפתח את מה שא-להים ברא.

לדאוג איש לרעהו, לשמור על הבריאה עצמה, ואף לשמור על עצמינו. כל אלו הן משימות שלנו! זהו הסוד שבעיקר הראשון ולא כפי שניתן בטעות להבין.

לפני שניפרד מבקש אני להוסיף הערה על הסכנה הגדולה מכולם. כדי לעשות זאת הבה ונפתח את הלכות תשובה ב'משנה תורה' שלו. וכך נקרא שם: "רשות לכל אדם נתונה אם רצה להטות עצמו לדרך טובה ולהיות צדיק הרשות בידו ואם רצה להטות עצמו לדרך רעה ולהיות רשע הרשות בידו..." כפי שהודגש על ידי הרי"ד סולובייצ'יק, בקביעה זאת המצוייה באמצע הלכות תשובה (ה, א) מחלק הרמב"ם יחידה זאת לשניים וכך מדגיש שהתשובה, יסוד מוצק של המחשבה היהודית לדורותיה, נסמכת על עיקרון בסיסי עוד יותר - הבחירה החופשית, חרות הרצון האנושי. באותו פרק (הלכה ב) מדגיש הרמב"ם את המלחמה התיאולוגית הנטושה על עיקרון זה: "אל יעבור במחשבתך דבר זה שאומרים טפשי אומות העולם ורוב גולמי בני ישראל שהקב"ה גוזר על האדם מתחלת ברייתו להיות צדיק כמשה רבינו או רשע כירבעם..." כדי להבין דברים אלה, עלינו לעמוד על המושג 'גולם'. בהלכות טומאה וטהרה, מופיע מושג זה כמצביע לכלים "שטרם נגמרה מלאכתם". דבר זה מאפשר לרמב"ם להבחין בין 'טפשי אומות העולם' - שאצלם שלילת הבחירה החופשית היא חלק מהתיאולוגיה הרשמית והמקובלת, לבין 'גולמי בני ישראל' - דהיינו אותם יהודים, עליהם ניתן להחיל את הקטגוריה ההלכתית של הגולם, כלומר על אותם היהודים שהשקפת עולמם טרם הבשילה ובטעות חושבים שהגזרה הא-להית והעדר הבחירה החופשית הינם עיקרון של האמונה היהודית. מילים חכמות אלו של הרמב"ם מלמדות אותנו עד כמה חייבים אנו להיאבק למען הרעיון הבסיסי של החרות האנושית!

אני מבקש להעזיז ולטעון כיצד אמונה שגוייה זו קשורה באופן עמוק לפוליטיקה של האסלאם, ובעיקר לזו של ה'אשעריה'. שני כיוונים עיקריים היו במחשבה האיסלמית: המועתזילה והאשעריה. המועתזילה הייתה קרובה מאוד ליהדות. הקרבה בא לידי ביטוי ביחוד בשני עניינים: האמונה באחדות הא-להים ובצדק הא-להי. לא כך ה'אשעריה', שמצאה את הדרך חזרה לאמונות עתיקות והאמינה בגורל הכתוב מראש. עמדתי הכללית הייתה תמיד לראות את ההשפעה של הדת על הפוליטיקה. אך ברור היה לי שניתן להצביע גם על הכיוון ההפוך - השפעת הפוליטיקה על הדת. לדעתי, האמונה שהאדם נתון תחת שלטון שמימי, ושגורלו כתוב אי שם ויגיע אליו בכל מקרה, היא הדרך היעילה ביותר לשלוח חייל לחזית ללא פחד ומורא ובעצם להרוס את אישיותו. כמאמר הגמרא (ב"מ לו, בתרגום עברי) "מלאך המוות, מה לי כאן, מה לי שם". מבחינתם, לא היו אלה 'טפשי אומות העולם' שהנהיגו אמונה זו, אלא היתה זו אסטרטגיה פוליטית, במודע או מתוך אינטואיציה לא מודעת, שדחפה את הפטליזם לשיא הצלחתו.